

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата психологічних наук, професора Ліпатова Івана Івановича на дисертацію Шашенкова Дмитра Михайловича **«Генезис вітчизняної спеціальності 19.00.09- «Психологія діяльності в особливих умовах» »,** поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Дисертаційна робота присвячена вирішенню важливого наукового завдання щодо визначення фундаментальних характеристик теоретико-емпіричних напрацювань вітчизняних дослідників у галузі психології діяльності в особливих умовах. Значимість подібних емпіричних і аналітичних досліджень доповнюється практичною спрямованістю, що виражається у можливості побачити основні тенденції та етапи, а також «білі плями» на шляху наукових досліджень, особливо що накопичились з 1991 року по теперішній час, в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

Така робота також затребувана практичними запитамі, перш за все, сектору безпеки та оборони України та, по-друге, - внутрішньою логікою наукової діяльності, яка дає можливість отримати справжнє, адекватне і достовірне знання. Тому тема дисертації, що була обрана Д. Шашенковим, є своєчасною та актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами НДР галузі.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України і пов'язане з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1215-р «Про затвердження плану

заходів на 2021-2023 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року».

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (РК№0120 U000003).

Метою роботи є визначення фундаментальних характеристик теоретико-емпіричних напрацювань вітчизняних дослідників у галузі психології діяльності в особливих умовах.

Наукова новизна отриманих результатів.

Вперше вирішено питання цілісного розгляду психології діяльності в особливих умовах (від зародження у вітчизняній суспільній думці до теперішнього часу).

Вперше визначено сутність вітчизняної спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», її особливості, специфічні риси, напрямки та категоріальне поле; розкрито гендерну складову цієї спеціальності; здійснено наукову характеристику спрямованості методів психологічних досліджень, що найчастіше використовуються в межах цієї спеціальності.

Удосконалено процес узагальнення результатів теоретичних та експериментальних (емпіричних) психологічних досліджень, що накопичились за певний період часу;

Удосконалено проблемно-хронологічну класифікацію кваліфікаційних наукових праць, захищених в основних вітчизняних центрах з дослідження проблем психології діяльності в особливих умовах (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького; Національний університет цивільного захисту України; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського; Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба).

Дістали подальшого розвитку наукові погляди щодо розкриття структури та категоріального статусу методологічних основ психологічних

досліджень в межах спеціальності 19.00.09 - «Психологія діяльності в особливих умовах».

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 274 найменувань. Основний зміст кваліфікаційної наукової праці викладено на 227 сторінках машинопису (із них таблиці та рисунки займають повну площу на 3-х сторінках). Ілюстративний матеріал подано у 8 таблицях і 23 рисунках. Загальний обсяг дисертації - 347 сторінок; 20 додатків (на 120 сторінках) оформлені окремо.

Аналіз змісту дисертаційної роботи

У *вступі* подано загальну характеристику дисертаційної роботи. Обґрунтовано актуальність теми дисертації, показано зв'язок роботи з науковими програмами. Наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію роботи та публікації.

У *першому розділі* **«Загальні стандарти захисту кваліфікаційних наукових праць за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах»: Історія та сучасність»** автором надана коротка історія дисертацієведення від Середньовічної Європи до дореволюційної Росії; розкрито зміст психології праці в особливих умовах, як наукової галузі радянської психології; визначено перелік наукових спеціальностей з психології в СРСР (1968-1991 рр.); наведено введений порядок захисту дисертацій, присвоєння вчених звань працівникам вищих навчальних закладів і розвиток нормативно-правового забезпечення спеціальності 19.00.09 в незалежній Україні від психології праці до психології діяльності в особливих умовах.

У другому розділі **«Ретроспективний аналіз проблем психології діяльності в особливих умовах»** автором на основі використання дослідницької моделі вивчення генезу спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» запропоновано періодизацію, зміст

становлення та розвитку спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах», яка може згодом уточнюватися:

- Початок зародження ідей психології діяльності в особливих умовах (донауковий період) можна віднести у часі від епохи існування Київської Русі (IX – XIII століття) до епохи українського козацтва (XV – XVIII століття).

- Період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як прикладного напрямку науки про людину на етапі розквіту в Російській імперії промисловості, транспорту та військової справи (середина XVIII століття - рубіж XIX – XX століть).

- Науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі радянської психологічної науки (початок XX століття – розпад СРСР).

- Науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі вітчизняної психологічної науки (1991 – 2021 рр.).

Кожен з виділених у дисертаційній роботі періодів збагатив сучасну спеціальність 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» власними постулатами.

У третьому розділі **«Науковий період розвитку психології діяльності в особливих умовах, як галузі вітчизняної психологічної науки (1991 – 2021 рр.)»** автором дисертації наведено ієрархію основних проблем, які цікавили вітчизняних психологів вищої кваліфікації в межах спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах». Для усіх 230 дисертацій, захищених за період 1991-2021 рр. за вищезазначеною спеціальністю, перші одинадцять проблем у даній ієрархії виглядають наступним чином: особистість; психологічна підготовка, психологічна готовність; діяльність; негативні психічні стани; стрес та копінг-стратегії; колектив (група, команда, екіпаж, відділення, розрахунок); психологічна адаптація; професіографічний аналіз основних видів ризиконебезпечної

діяльності; психологічна допомога та підтримка; професійно-психологічний відбір; реабілітація, реадаптація, постізоляційний період.

Розглянуто 4 основні варіанти можливого розвитку однієї з галузей психологічної науки – психології діяльності в особливих умовах: (1) рівень інституціоналізації даної галузі психологічної науки нижчий за актуальний при зниженому соціальному замовленні; (2) рівень інституціоналізації даної галузі психологічної науки нижчий за актуальний при рівному актуальному або вищому рівні соціального замовлення; (3) рівень інституціоналізації даної галузі психологічної науки та соціальне замовлення рівні або вищі за актуальне; (4) рівень інституціоналізації даної галузі психологічної науки вищий за високого рівня соціального замовлення.

Автором дисертаційної роботи визначено, що оскільки сучасний період розвитку вітчизняної психології діяльності в особливих умовах детермінований значною мірою реакцією на наслідки російсько-української війни, то перспективний її розвиток визначатиметься вираженням соціальним запитом на розробку широкого кола проблем, пов'язаних із профілактикою розвитку серед професійних контингентів сектору безпеки та оборони України бойової психічної травми, наданням нашим захисникам та захисницям психологічної допомоги, психологічної підтримки та психологічної реабілітації, зниженням соціально-психологічних ризиків у зв'язку з поверненням ветеранів бойових дій до нормальних умов життєдіяльності.

Саме тому, найімовірнішими стають три варіанти розвитку (1, 2, 4) при значному соціальному запиті.

Зміст кожного розділу підпорядкований меті та завданням дослідження, а підсумками є наукові висновки, зумовлені теоретико-методологічним розумінням автором окресленої проблеми наукового пошуку.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій. Теоретико-методологічні положення та основні науково-

практичні результати дослідження, які отримані автором достатньо обґрунтовані, що підтверджується коректністю постановки задач досліджень і якісними результатами їх вирішення.

Публікації здобувача за темою дисертації. Результати кваліфікаційної наукової праці викладено у 4 статтях у наукових фахових виданнях з психологічних наук, затверджених переліком МОН України, та 8 тезах матеріалів науково-практичних конференцій.

Практичне значення отриманих результатів в полягає в тому, що вони дозволяють доповнити історію розвитку вітчизняної психології на основі урахування динаміки формування одного з її напрямків, розширити джерельну базу історико-психологічних досліджень, концептуалізувати підхід до вивчення історії становлення та розвитку наукового спрямування та галузі психології.

Практичне значення дослідження пов'язано також з можливістю вдосконалення навчально-методичних комплексів з історії вітчизняної психології, а також навчальних програм, що використовуються у підготовці та перепідготовці кадрів у галузі екстремальної та кризової психології, психології діяльності в особливих умовах.

Отримані результати можливо використовувати у процесі розробки рекомендацій та цільових програм щодо психологічного забезпечення діяльності працівників сектору безпеки та оборони України з метою мінімізації негативних психологічних наслідків їх діяльності в умовах надзвичайної ситуації природного, техногенного, соціального та/або воєнного характеру.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Високо оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів дослідження Д. Шашенкова, слід відмітити ряд дискусійних положень щодо змісту роботи, а також висловити окремі зауваження та побажання.

1. У другому розділі цікаво розкрито зародження ідей психології діяльності в особливих умовах в епоху українського козацтва, особливо що

стосується підготовки воїнів, в якій є багато психологічних аспектів, що корисно було б використовувати у сучасних умовах. Тому на мій погляд, робота значно б виграла за умови, якби дисертант запропонував розглянути питання психологічної підготовки з урахуванням досвіду козацтва.

2. У третьому розділі дисертації автором проаналізовано 230 кваліфікаційних наукових праць за період 1991-2021 рр. за вищезазначеною спеціальністю і обґрунтовано основні варіанти подальшого розвитку вітчизняної психології діяльності в особливих умовах. Оскільки сучасний період її розвитку детермінований значною мірою реакцією на наслідки російсько-української війни, робота затребувана практичними запитами, перш за все, сектору безпеки та оборони України, але автором недостатньо повно визначені першочергові напрямки досліджень.

3. На мій погляд робота значно б виграла за умови, якби дисертант запропонував розглянути проблемні питання які пов'язані:

- з підтриманням і відновленням боєздатності особового складу військових частин і формувань сектору безпеки та оборони України. Особливо це стосується підтримання при виконанні службово-бойових завдань, веденні бойових дій, тому що крім втрат від впливу противника, виникає нервово виснаження, зниження психологічної готовності до виконання завдань та емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників, зростання психогенних втрат, які негативно впливають на їх психічний стан;

- проблемні питання, які спрямовані на подолання особовим складом військ (сил) психотравмуючих факторів бойової обстановки, що демотивують необстріляних солдат: світло – спалахи вибухів, вогонь: запахи – запах гару і паленого м'яса; шум – вибухи, свист, гуркіт; крики – командирів, поранених, помираючих;

- проблемні питання, які потребують вирішення при деокупації населених пунктів, особливо ті, що стосуються роботи з населенням, частина якого, знаходячись під інформаційно-психологічним впливом противника, негативно відноситься до сил безпеки та оборони.

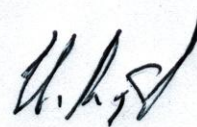
Зазначені зауваження та побажання носять дискусійний характер та не є надто суттєвими, тому аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Генезис вітчизняної спеціальності 19.00.09- «Психологія діяльності в особливих умовах», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», є актуальним, завершеним і самостійним дослідженням, що відповідає вимогам Міністерства освіти та науки України, що висуваються до дисертацій такого рівня (пп. 10-12 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. №167 та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р.), а її автор Шашенков Дмитро Михайлович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю «Психологія».

Офіційний опонент:

**Професор кафедри організації роботи з персоналом
оперативного факультету Національної академії
Національної гвардії України
кандидат психологічних наук,
професор**

Іван ЛПАТОВ

Підпис Липатова І.І. засвідчую.
**Заступник начальника Національної академії
Національної гвардії України**

Сергій МАРТИНЕНКО